

Doktori értekezés tézisei

Új partok felé
Kisebbségi kiútkeresés, szellemi és politikai irányzatok a
Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918-1923)

Dévavári Zoltán

Szeged
2012

I.

Az értekezés a korszakban megjelent lapok, a szabadkai levéltári források, illetve a magyar, szerb, horvát és angol szakirodalom alapján monografikusan dolgozza fel a délvidéki magyarság 1918 és 1923 közötti történetét.

A magyar történeti és köznyelvi terminológia Délvidék a Horvátországot leszámítva a Jugoszláviához csatolt valamennyi egykori magyar területet érti, tehát: a Bácskát, Bánátot, Szerémséget, Baranyát és a Muraközt. Az 1918-ban megkezdődött, s 1920-ban véglegessé vált impériumváltások előtt a Vajdaság, mint közigazgatási- és területi egység -- leszámítva a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság 1848-1860-ig terjedő rövid időszakát -- nem létezett. A Vajdaság, mint 1920-ban létrejött új közigazgatási egység a Magyarországtól elcsatolt Bánság nyugati felét (Bánátot), a Bácskát és a baranyai-háromszöget ölelte fel. A második világháborút követően, 1945 után létrehozott Vajdaság Autonóm Tartomány már nem foglalta magába az időközben Horvátországhoz csatolt baranyai-háromszöget, viszont ekkor lett a része a mai Szerémség. A szerző a Délvidék, illetve a Vajdaság fogalmát a fent értelmezett kettős koordináta-rendszerben használja.

A doktori disszertáció központi része a délvidéki magyarság első világháborút követő kezdeti éveit dolgozza fel 1921-től, az állampolgári jogoknak a jugoszláviai magyar kisebbségre történő kiterjesztésétől, azaz kisebbségi stratégiájuk, kiűtkeresésük első időszakától, politikai aktivitásuk első kísérletéig, az 1923-as választásokig. E rövid szakasz kiemelését nemcsak a téma, a kisebbségi útkeresés eszmetörténeti vizsgálata indokolja, de a mikrotörténeti vizsgálódás alkalmazásának lehetőségével élve, a téma szinte kínálja a méretek lecsökkentését mind kronológiailag, mind pedig földrajzilag. A munka ugyanakkor nem elsősorban mikrotörténeti jellegű, de abban az értelemben mindenképpen az, hogy a szerző vizsgálódását a jugoszláv állam egy kisebb régiójára, a Vajdaságra, sőt ezen belül is esetenként egy konkrét szellemi közösségre, Szabadkára összpontosította, mivel ez a város volt a délvidéki magyarok politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális változásainak, a kisebbségi kiűtkeresés és a politikai szervezkedés egyik központja, amelyen keresztül jól modellezhető, bemutatható az új államnak a kisebbségekkel szemben alkalmazott politikája, szemléletmódja is.

A szerző alapvetően abból a tézisből indult ki, hogy a kisebbségi sorsot alapvetően meghatározza az a tágabb közeg, amely tőle jórészt függetlenül változik, de

mindennapi életére, kisebbségmegőrző stratégiáira, céljaira és lehetőségeire komoly, meghatározó hatást gyakorol. Az értekezés ezeket a külső koordinátákat igyekezett számba venni, s arra kereste a választ, hogyan reagált ezekre az akaratán kívül kisebbségi sorba került délvidéki magyarság 1918 után – a kisebbségi lét milyen elméleti és gyakorlati alternatíváit fogalmazták meg az első éveikben, voltak-e vitáik és milyen kérdésekben, hogyan döntöttek el ezek a kérdések.

Ezért igyekezett feltárni és elemezni azt a mozgásteret, amely a korszakban meghatározta, illetve behatárolta a délvidéki magyarság szervezkedésének lehetőségeit, valamint kijelölte a kisebbségi létnek a legtöbb esetben nagyon is kemény korlátjait. Jászi Oszkár és Dettre János fókuszba helyezésével részletesen bemutatja azokat a vitákat, amelyek a közösségen belül az önszerveződés kezdeti idejében folytak, s rámutat arra az alapvető dilemmára is, amely a szerveződés kérdésében a többségi pártokhoz való viszonyt, igazodást jelentette. A különböző alternatívák megvizsgálása mellett a szerző kísérletet tett az akkori szereplők indítékainak elemzésére és a döntések kiértékelésére is. A kisebbségi szervezkedés lehetséges mozgásterének vizsgálatán túl megvizsgálta a Jászi-féle koncepció hatását mind a magyar, mind pedig a szerb politikai körökre, majd részletezte Dettre János és Grábel László erre adott reflexióit is.

A vizsgált korszak elemzése alapján a szerző arra a megállapításra jutott, hogy a húszas évek elején szerveződő magyar kisebbségi politizálás egyik belső – magyar-magyar -- kulcskérdése a különböző társadalmi osztályok, elsősorban az értelmiségen és a középosztályon belül meglévő ideológiai és társadalmi feszültségek feloldása volt. A kérdés megválaszolását nehezítette az új állam kisebbségi politikájának a kettőssége is, amely az osztályjellegű ellentéteken túl, sokszor egyenesen sovíniszta, nem egy esetben pedig szélsőséges szerb nacionalista megnyilvánulásokkal lehetetlenítette el a közösség politikai eszmélését. A formálódó Magyar Párt programjának elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy e kettős szorítás hatására Dettre János felvetésére, Grábel László által született meg az osztályelnyomással szembeni osztályharc és a nacionalista elnyomással szembeni öntudatos kisebbségi magyar küzdelem kettős tana.

A dolgozat nagy figyelmet fordít a szerb pártoknak a magyarsággal kapcsolatos álláspontjainak a bemutatására, s ebből az aspektusból alapvetően arra a kérdésre kíván választ adni, hogy a szerb politikai elit milyen hatalmi, ideológiai prizmán keresztül szemlélte a kisebbségi, elsősorban a magyar kérdést, mik voltak minderre a

konkrét reakciók, illetve a magyarság irányába milyen kommunikációs technikákat alkalmaztak.

Hangsúlyosan szerepel a dolgozatban a korszakot jellemző erőszak, a kémkedési perek bemutatása, illetve a magyar kisebbségen túl a németeket ért atrocitások részletes feltérképezése is.

A magyar kisebbség társadalmi, gazdasági szerkezetének, a középosztály átalakulásának és az agrárreformok hatásának a kontextusában külön hangsúlyt kap a dolgozatban a zsidóságnak a korszakban betöltött helye és szerepe, továbbá annak a kérdésnek a megválaszolása is, hogy az új államban miért nem volt lehetséges a különböző nemzetiségek, elsősorban a németek és a magyarok politikai együttműködése.

A szerző munkájában igyekezett személyesen is megjeleníteni a délvidéki magyarságnak a legtöbb esetben a mai napig elfeledett egykori gondolkodóit és vezetőit.

II.

A disszertáció a szakirodalom felhasználásán túl elsősorban alap kutatásokra épül. Az értekezés alapvető forrásbázisát a korban liberálisnak tekinthető Bácsmegyei Napló 1921-1923 között megjelent számai, a korszak egyéb szerb és magyar sajtója, illetve a Szabadkai Levéltár forrásai képezik.

A levéltári kutatás elsősorban a városi közigazgatás (Gradsko poglavarstvo 1918-1941) F:47-es fondjára fókuszált. Ezen belül a szerző részletesen átnézte a főispáni és a polgármesteri hivatal, illetve a közjegyző és a városi rendőrkapitány iratállományát. Terjedelmében kisebb, de a dolgozat szempontjából sok fontos információt tartalmaz a Körzeti Bíróság (Okružni Sud Subotica (1919-1941)) F:045-ös állománya. Itt elsősorban a különböző államellenes bűncselekmények, kémpercek peranyagát, az ítéletek végrehajtásával kapcsolatos anyagokat kutatta.

A sajtó tekintetében, a Bácsmegyei Naplón túl, Szabadkáról a Magyar Párt későbbi szócsövét, a Hírlapot, az itteni bunyevácok és horvátok álláspontját közvetítő, többször erősen nacionalista hangnemet megütő Bačvanint és a Nevent kutatta. Becskerekéről az elsősorban irodalmi tartalmú Fáklyát, Versecről a Radikális Párthoz közel álló Vojvodinát, Újvidékről a katolikus és egyben erősen jobboldali magyar Délbácskát, illetve a Dobroslav Jevđević által szerkesztett, a jugoszláv ideológia szócsövének számító Vidovdant.

Törekedett a belgrádi lapok szemlészésére, illetve egy-egy specifikus, a kort és

annak közgondolkodását oly jól jellemző írásának az ismertetésére is. A belgrádi lapok közül a mindenkori kormányhoz közel álló Politika, a Novi List, az ultra konzervatív Pravda, a Stojan Protić által szerkesztett Radikal, a radikális párt hivatalos lapjának számító Samouprava, illetve az ugyancsak radikális párti Tribuna, és a Vreme, valamint az SzHSz állam Hivatalos Közlönyére támaszkodott. Az 1923-as választások nemzetközi visszhangját a világhálón elérhető londoni Time révén tekintette át.

A munka a tematikus és a kronológiai sorrend rendezőelvének a kombinálásával íródott meg. A dolgozatban a délvidéki magyarokon kívül hangsúlyosan megjelenítődik a zsidó és a német kisebbség is, mivel e három közösség sorsa, esetleges együttműködésének a vizsgálata a kor vonatkozásában logikusnak tűnt.

III.

A disszertáció felépítése figyelembe veszi a címben jelzett témát -- kisebbségi kiütkeresés, szellemi, politikai áramlatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása -, s arra tesz kísérletet, hogy minél szélesebb koordináta rendszerbe helyezve magát a kérdéskört, minél több irányból közelítse azt meg.

Az első fejezet a téma historiográfiáját dolgozza fel. A szerző részletesen feldolgozta és ismereti az államtörténet, az államelmélet, az ideológiák, pártok kapcsán megjelent eddigi tanulmányokat. Külön foglalkozott a magyar szerzőknek a kisebbségi kérdés kapcsán megjelentetett munkáival, de ugyanakkor megvizsgálta a szerb történészeknek a kérdésről alkotott véleményét is. A historiográfiai összefoglalóban ismertetésre kerülnek a magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatokat taglaló eddig megjelent legfontosabb munkák, ugyanakkor a kisebbségvédelmi szerződésekkel foglalkozó tanulmányok is bemutatásra kerülnek. Részletesen feldolgozza a sajtótörténetet, illetve a helytörténeti irodalmat is.

A második fejezet az impériumváltás időszakára fókuszál, kilenc alfejezetre bontva. A szerző az eddigi szakirodalom alapján bemutatja a délvidéki magyarság 1918 előtti területi, társadalmi, etnikai és gazdasági viszonyait, a magyar közösség belső tagolódását, helyzetét, az akkori belpolitikai viszonyok itteni lecsapódását.

Ezt követően elemzi a délszláv állam kiépítésének folyamatát, az államberendezkedés kérdését, külön figyelmet szentelve az új állam nemzetiségpolitikájának, az azt kreáló pártok bemutatására, elméleti gyökereinek és

mindennapi gyakorlatának a bemutatására is. Részletesen kitér a formálódó délszláv állam felépítésére, a döntéshozók alapvető megfontolásainak az ismertetésére, az új állam intézményrendszerére, de a későbbiek átláthatósága és megérthetősége céljából foglalkozik az alkotmányozás problematikájával, és levéltári források alapján kísérletet tesz az új hatalom helyi működési zavarainak, gyengeségeinek a bemutatására is.

Ebből az aspektusból mutatja be az az SzHSz Királyság belpolitikájának legfontosabb elemeit, illetve állomásait, ugyanakkor a magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok ismertetését a délvidéki magyarságra gyakorolt hatások felmérése céljából végezte el. A fejezetben bemutatásra kerül a magyar revíziós törekvésekkel összeköthető, sőt a fegyveres felszabadítási tervekkel is összefüggésbe hozható 1919-1920-as vasutassztrájkok, valamint a későbbiekben részleteiben is ismertetésre kerülő Varga György-féle kémper is.

A dolgozat értékelése szerint az új állam konszolidációjának időszaka az új délszláv állam politikai elitje számára is számos olyan megválaszolandó kérdést vetett fel, amelyekben a szemben álló és ellenérdekelte felek nem tudtak megegyezni. Az államberendezkedés kérdése, az alkotmányozás folyamata már 1919-1920-ban előrevetítette azt a konstans belpolitikai válságot, amely az első jugoszláv államot egészen 1941-es széteséséig jellemezte. A centralizáció szerb és a decentralizáció elsősorban horvát híveinek párharcából a számszerű többség és a megosztó politika sikeressége miatt a szerb dominanciával bíró erők kerültek ki győztesen, az új állam alkotmányos jogrendje ezzel a központosítás irányába mozdult el.

A szerző ugyanebben a fejezetben részletesen ismerteti azoknak a társadalmi, gazdasági és kulturális struktúráknak az átalakulását, amelyek meghatározták a magyar kisebbségnek a politikai- és gazdasági súlyát, illetve érdekérvényesítő lehetőségét. A dolgozat a már ismert szakirodalmon felhasználásán túl, saját kutatások alapján újabb adatokkal szolgál a magyar közösség társadalmi, gazdasági szerkezetének a formálódásához, pontosítja a középosztályt ért megtorló intézkedéseket, ugyanakkor ismerteti az agrárreformnak, illetve az oktatáspolitikának a magyarokra gyakorolt hatását is.

Arra a megállapításra jutott, hogy az egész országra, így a Vajdaságra is kiterjedő földreform alapjaiban társadalmi, s nem politikai kérdés volt. A birtokba vett új területeken, elsősorban a Vajdaságban, azonban már a kezdetektől a politikai megfontolások domináltak. A magyar közösség túlnyomó többsége az impériumváltás

előtt a földnélküli zsellér és kisparaszti társadalomhoz tartozott, így a földreformból történt kirekesztése az agrárviszonyok kedvezőtlen elmozdulásán túl, a mindennapi megélhetés ellehetetlenülésével járt, ami a már így is megingatott társadalmi pozíciók további téverését eredményezte. Az ezzel párhuzamosan zajló kiutasítások az etnikai arányok megváltoztatása mellett elsősorban a középosztály erodálódását eredményezték. A magyarság gazdasági megtörése az új állam szempontjából tehát sikeresen és gyorsan realizálódott.

A magyar iskolarendszer ellen intézett frontális támadás, amely egyértelműen annak leépítését, sőt felszámolását szolgálta, összességében egy hosszan tartó, a közösség számára nagy lelki megrázkódtatásokkal járó folyamat volt. A névelmzés rendszerének a bevezetése, a különböző szegregációs intézkedések előtérbe helyeződése alapjaiban a magyar társadalom szellemi szintjének a mesterséges, felülről indukált erózióján túl az etnikai megosztás, elsősorban a zsidóságnak, és az asszimiláció útjára lépett németeknek a magyarságról történő leválasztása céljából fogatosított intézkedés-sorozat volt. Ennek ellenére, a Vajdaságban az 1921/22-es tanévben még mindig 5 magyar gimnázium, 11 polgári iskola és 141 elemi iskola működött, mintegy 60 000 magyar tanulóval.

A fentiek vonatkozásában a szerző arra a megállapításra jutott, hogy a központosítással párhuzamosan zajló, a birtokba vett területek nacionalizációnak az egyik fő szenvedő alanya a Vajdaság területén élő magyarság volt. Arra is rámutat, hogy bár az új hatalom, a birtokbavétel első éveiben sikeresen felszámolta a magyar közigazgatási struktúrát, az új rendszer felállítása – a rossz és hiányos káderállomány, illetve a korrupció miatt – lassan és erőltetetten haladt előre. Vizsgált korszakunkban a teljes jogrendszer egységesítésére nem került sor.

A szerző értékelése szerint a szerveződő kisebbségi magyar politika mozgásterét alapvetően a két legnagyobb szerb pártnak, a Demokrata- és a Radikális Pártnak a hatalmi megfontolásai szorították igencsak szűk keretek közé. Ideológiájukat, a kisebbségi kérdéshez való hozzáállásukat és alkotmányos felfogásukat abból a célból vizsgálta meg, hogy érthetőbbé tegye a magyarság vezetőinek elméleti és gyakorlati útkeresését, azok indítékait, irányát. A szerző az új hatalmi elit nemzetiségpolitikának taglalásánál kitér az optálás kérdéskörére, részletesen bemutatja a hatóságok ezzel kapcsolatos politikáját, konkrét példák révén pedig a hatalom megfontolásait, indítékait, illetve az ezekkel kapcsolatban alkalmazott jogi technikákat is bemutatja.

A dolgozat gerincét a harmadik fejezet tizenegy alfejezete képezi. A szerző

részletesen bemutatja a Magyar Párt szervezésében fontos szerepet játszó helyi sajtót, külön fókuszálva a Bácsmegyei Naplóra, rámutatva arra, a szabadkai napilap a gyakorlati és tette serkentő gondolatok felvetésén túl elsőként vázolta fel a kisebbségbe szakadt délvidéki magyarság mozgásterét, lehetséges szervezkedésének irányát, alternatíváit is. Külön elemezte a lap munkájában fontos szerepet játszó októbrista emigránsok szerepét és helyzetét, részletesen ismerteti Jászi Oszkárnak a lapban az őszirózsás forradalommal, illetve a Tanácsköztársasággal kapcsolatos publikációit. Bemutatja a magyar kormánynak az októbristákkal kapcsolatos véleményét, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az októbrista emigráció nem képezett kompakt közösséget, politikai felfogásban, a jövővel kapcsolatos meglátások vonatkozásában igen nagy eltérések voltak. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy a belgrádi politika az októbristáknak csak azt a rétegét tudta a saját céljaira felhasználni, akik kompromittáltságuk, vagy egyéni meggyőződésük miatt vállalták a jugoszláv politikával való együttműködést, s nem akartak, vagy nem tudtak tudomást venni a kisebbségbe került délvidéki magyarság helyzetéről, sorsáról.

Az októbrista emigráció másik, számbelileg vélhetőleg nagyobb csoportja, elsősorban a Dettre János és a Bácsmegyei Napló köré tömörülők nem ezt az utat járták be. Kezdetől fogva a vajdasági magyarság szellemi, kulturális és politikai építkezése mellett elköteleződve, vezető szerepet játszottak a tette serkentés nehéz munkájában, a konkrét koncepciók kidolgozásában is. A Bácsmegyei Napló köré gyűlt polgári radikális és liberális múlttal rendelkező értelmiség kiemelkedő helyet vívott ki magának nemcsak a magyarság politikai aktiválódásában, hanem kisebbségi irodalmának megteremtésében is.

Az októbristák mellett a szerző külön foglalkozott a délvidéki zsidóság e korszakának fontos mozzanataival is. Feltérképezve a zsidó közösség új helyzetben történő útkeresését, bemutatja az állami atrocitások immáron szinte teljesen elfelejtett tényét, azokat a hatalmi technikákat, amelyekkel az új ország kísérletet tett a zsidóságnak a magyarságról történő leválasztására.

Részletesen bemutatja a zsidóság értelmiség körében lezajlott a belső vitákat, stratégiakereséseket, amelyek -- akárcsak a magyar közösségnél -- komoly törésvonalakat eredményeztek. A konfliktusok 1922 elején a nemzetiségi megvallással kapcsolatban kulminálódtak. A zsidóság a többi kisebbségi sorban lévő közösséghez hasonlóan kényszerpályára ítéltetett, s mindezt súlyosbította a kettős kisebbségi – nemzetiségi és vallási – lét felismerésével járó lelki vívódás, az új

államnak, sokszor a magyarság ellen foganatosított intézkedéseinek a drasztikusságát is felülmúló adminisztratív és hatósági lépéseinek a sorozata, melyet egyrészt magyarságuk, másrészt zsidóságuk, harmadrészt magyar zsidóságuk miatt voltak kénytelenek elszenvedni.

Az 1922 első felében lezajlott – személyeskedéstől sem mentes – vitákban a zsidóság jövőbeli követendő stratégiáját illetően alapvetően két lehetséges opció vázolódott. Az első az addigi status quo állapotának a fenntartását, a zsidóság sorsának a magyarsághoz való további kötését szorgalmazta. Szószólói a délvidéki zsidóságot alapvetően csak vallásában különböztették meg a magyarságtól, nemzetiségében, érzelmeiben, kultúrájában nem. A második alternatíva képviselői a zsidóságnak a magyarságtól való teljes elkülönülését, külön nemzetiségként való definiálását, önálló politikai aktivitását, sőt a független zsidó állam létrehozását szorgalmazta. Bár a szláv többséghez való asszimiláció, mint lehetséges alternatíva nem merült fel, a zsidóság reprezentáns képviselői számoltak azzal, hogy az új helyzet hosszútávon kétségtelenül a magyarságtól való eltávolodást, az új impérium civilizációs kultúrkörébe történő beilleszkedést fogja eredményezni.

E kettős kényszerpályán a zsidóság legjelentősebb képviselői végül az első opció mellett kötelezték el magukat, s tevékenyen részt vállaltak a magyar kisebbségi politizálás előkészítésében, szellemi vitáiban, sőt az első sorokban voltak a Magyar Párt megalakulásánál is.

Ezt követően a szerző bemutatja az 1921 végén Jászi Oszkár programadását, illetve Dettre János Jászi felvetéseire adott válaszát. Részletesen nyomon követi a hogyan tovább kérdésében kettejük között kibontakozó vitát, amelynek alapvető ütközéspontja a magyarság politikai elhelyezkedésének megítélése volt. Jászi Oszkár 1921 decemberében még nem számolt a kisebbségi alapon álló és politizáló önálló magyar magyar párttal. Azon a véleményen volt, hogy a magyarságnak osztályhelyezete alapján kell betagozódnia a nagy, országos, szláv pártokba. Ezzel szemben, Dettre János határozottan az önálló magyar párt létrehozása mellett állt ki, következetesen és határozottan elutasítva a szerb pártokba való betagozódást, sőt elsőként biztatta konkrét szerveződésre a délvidéki magyarságot.

A következő fejezet az önálló magyar párt kezdeményezésének előzményeit járja körül. A szerző arra próbált választ adni, hogy az impériumváltáson túl, az őszirozás forradalom, illetve a Tanácsköztársaság, majd az azt követő ellenforradalom milyen hatást gyakorolt a délvidéki magyarokra, az ideológiai különbségek milyen hatással

voltak a magyar értelmiség gondolkodására, a lezáratlan közelmúlt sérelmei miatt és hogyan hatottak e kisebbségi magyar közösség megmaradt, s egyben újra formálódó elitjére. A szakirodalom alapján bemutatja Budapestnek a kérdésben elfoglalt álláspontját is, majd a politikai aktiválódással kapcsolatban a szerző arra mutat rá, hogy az impériumváltással kisebbségi sorsba került délvidéki magyarság az új állam létrejöttének és kiépítésének első periódusában, vagyis az interregnumtól a az 1922 januárjáig tartó időszakban a teljes jogfosztottság állapotában volt, s ezért nem vehetett részt az új állam politikai életében. A politikai szervezkedés fáziskésése tehát alapvetően a külső, kényszerítő körülményeknek volt betudható. A délvidéki magyarság állampolgárságát az opciós jog szabályozta, amellyel 1922. január 26-ig lehetett élni. Az aktivizmus, vagyis a politikai szerveződés és a passzivizmus, a kulturális megerősödés mikéntjének a kérdése, komoly feszítőerőt jelentett a kisebbségi léttel, annak minden kihívásával először szembesülni kényszerülő értelmiségnél. A vita, amely 1922 első felében elemi erővel tört utat magának, alapjaiban a délvidéki magyar politikai elit meditációjának, sőt döntésképtelenségének a megnyilvánulása, s nem az októbrista emigráns értelmiségiek által generált vélemény és irányzat volt.

Ugyanakkor arra is rámutat, hogy a vizsgált korban, a szerveződő magyar kisebbségi politizálás egyik belső – magyar-magyar -- kulcskérdése a különböző társadalmi osztályok, elsősorban az értelmiségen és a középosztályon belüli meglévő ideológiai és társadalmi feszültségek feloldása volt. A kérdés megválaszolását nehezítette az új állam kisebbségi politikájának a kettőssége is, amely az osztályjellegű ellentéteken túl, sokszor egyenesen sovíniszta, nem egy esetben pedig szélsőséges szerb nacionalista megnyilvánulásokkal lehetetlenítette el a közösség politikai eszmélését.

A szerző megvizsgálja a szerveződő magyar párttal kapcsolatban a jugoszláv politikai elit reakcióit, azok megértése céljából körüljárja azoknak a Monarchia alatti helyzetét, de a kérdést a szerb-horvát konfliktus vonatkozásában is értékeli.

A kényszer hatására kisebbségi sorba került délvidéki magyarság sorsára alapvetően a szerb politikai elit két legnagyobb pártja volt a legnagyobb befolyással. A szerb elit és a középosztály politikai programját megtestesítő Radikális Párt államjogi felfogásában a nagy-szerb program realizálása mellett szállt síkra. A Demokrata Párt ideológiájának fókuszában bár az integrált jugoszlavizmus állt, alapvetően ugyancsak a nagyszerb hegemon törekvések érvényesítését képviselte. A

magyar kérdésben a két nagy szerb párt vonatkozásában lényegi eltérések már csak emiatt sem voltak. Alapjaiban mindkét párt a magyarság domináns pozícióinak a totális megtörésére fókuszált, s vezetőik -- Pašić és Davidović – csak ezt követően hajlottak a nemzetközi szerződésekben vállalt kisebbségi jogok minimumának a megadására.

Ebből kifolyólag mindkét párt elutasította a magyarságnak, de az összes nemzeti kisebbségnek az önálló politikai pártokba való szerveződését, sőt minden eszközzel manipulálták magának a választójog megadását is -- annak ellenére, hogy az egyéni, individuális, s nem közösségi jognak számított -- komoly fenntartásokkal fogadták, igyekezvén annak kiterjesztését előbb jogi, később a nyers erő útján meggátolni.

A szerb politikai elit a magyarság politikai szervezkedését követően nemcsak politikai elitjének a megosztására, megtörésére, hanem a különböző magyar társadalmi osztályok szembefordítására is kísérletet tett. A végletekig naiv, politikailag iskolázatlan, a legtöbbször megfélemlített alsóbb társadalmi osztályok az új helyzetben alapvetően ott hajlottak tömegesen az önfeladással járó együttműködésre, a feltétel nélküli beilleszkedésre, ahol egzisztenciájuk kizárólag az állam jóindulatától, támogatáspolitikájától függött.

A magyarságnak az új impérium politikai elitjével kapcsolatos együttműködésének a mozgásterét a térbeli elhelyezkedésen túl nehezítette, hogy a decentralizációért küzdő fő erő, Stjepan Radić által vezetett Horvát Parasztpárt végeredményben nem paraszt-, hanem horvát nacionalista mozgalom volt, amelynek republikanizmusa és föderalizmusa mögött a nagyhorvát ambíciók rejlettek. A kisebbségi sorba került magyarság számára a horvát ügy mellé állás nem hozhatta meg -- éppen ellenkezőleg, a végletekig minimalizálta volna az oly epedve kívánt igazi egyenjogúságot és a szabad, gazdasági és kulturális fejlődés esélyét.

A szervezkedés konkrét folyamatát feltárva a szerző részletesen bemutatja a Magyar Párt 1922. február 12-i szabadkai szervezetének létrehozásától az 1922. szeptember 17-ig, az Országos Magyar Párt zentai megalakulásáig eltelt időszakot. A Pašić miniszterelnökkel történt találkozó ismertetését követően részletezi a fizikai és a jogi erőszaknak azon formáit, amelyek a magyar közösség ellen irányultak, bemutatja, hogy ennek hatására a szerveződő párton belül milyen ütközési pontok voltak a hogyan tovább kérdésében.

Külön fejezetben, új adatokkal tárgyalja a szakirodalom által már részleteiben ismertetett Varga György-féle kémpert és a levéltári források segítségével

rekonstruálja a korszakban zajló politikai pereket és letartóztatásokat. A konkrét számok vonatkozásában kimutatja, hogy 1922-ben csak Szabadka városában államellenes bűncselekmény, hazaárulás, kémkedés, az alkotmányos berendezkedés megdöntésére tett kísérlet és egyéb politikai bűncselekmények elleni vádpontban összesen 40 letartóztatás történt.

A Magyar Párt 1922. szeptember 17-i zentai megalakulásának leírásán túl a szerző a már ismert tényeket a gyűlést követő zentai erőszakos cselekményekkel egészítette ki, majd elemezte a Magyar Párt programját is, amelyet alapvetően a Dettre János által vázoltak alapján Grábel László állított össze. A szerző megítélése szerint, a sok vitával, fájdalmas kiútkereséssel járó időszakban a Dettre-Grábel páros mindent összevetve idő- és értékálló művet tett le az asztalra. A Magyar Párt programja, stratégiája az akkori lehetőségek és realitások mentén igyekezett tömöríteni a magyarság sorait, egy zászló alá hívni a félmillió közösség tagjait, kísérletet téve a magyar társadalmi rétegek, osztályok között meglévő hagyományos ellentétek, feszítőerők feloldására. Komoly szellemi erőfeszítést igényelt azoknak a kérdéseknek a megválaszolása is, melyek kívül estek a békeszerződésekben biztosított törvényes kötelezettségeknek és a magyar nyelv védelmezésének a körén.

A Magyar Párt programja bár sok tekintetben a múltból merítette követeléseit és célkitűzéseit, kényszerpálya révén nélkülözte a közép- és hosszútávú építkezés koncepcióját, kizárólag azonnali lépéseket sürgetett és követelt, stratégiáját tekintve alapvetően mégis egy újszerű, előremutató dokumentumnak számított. Az adott társadalmi, politikai légkörben nagy lelki vívódások és konfliktusok árán (mindez megterhelve a hogyan tovább kérdésében véglegesen polarizált magyar értelmiséggel), sikerült átlépni az 1918. előtti – már rég elvesztett – gondolatvilágot, s megfogalmazni egy gyökeresen új, elemeit tekintve a kisebbségi politizálás alapjait összefoglaló érdekérvényesítési irányvonalat; az osztályelnyomással szembeni osztályharc és a nacionalista elnyomással szembeni öntudatos nemzetiségi küzdelem kettős tanát.

Az első kisebbségi stratégia kimunkálása nem korlátozódott kizárólag a békeszerződésekben megkövetelt, az SzHSz állam által aláírt kisebbségvédelmi szerződésre és az új állam alkotmányban biztosított minimális jogokra. Számos eleme – az autonómia, a részarányos foglalkoztatás, hogy csak a legismertebbeket hozzuk fel – azt túllépve, sőt meghaladva napjaink kisebbségi stratégiaiban is alapvető ismérveként él tovább.

A kor szereplői – a szerző megítélése szerint -- ebből a szempontból jól ismerték fel, hogy csak egy ilyen program lett volna alkalmas a magyarság gazdasági, társadalmi és szellemi erodálódásának a megállítására. A korszak, a hely, a társadalmi és politikai légkör nem tette lehetővé egy építkező, intézmény orientált programnak a kimunkálását egy olyan időben, amikor tízezrek távoztak kényszerűségből a szülőföldjükről, az alsóbb, de éppen a legszélesebb társadalmi rétegek pedig egyaránt elutasították úgy az anyaországot, mind az új állam belső rendszerét, s ugyanakkor egyre többen keresték az utat a mindenkori hatalommal való együttműködésre, sőt a beolvadásra is. Az idő, a körülmények ilyen szorításában az egyetlen alternatíva a legelemibb jogsérelmek számbavételén és felszámolásán túl lehetőleg a kisebbségi magyar társadalom egészét felölő, annak anyagi, szellemi és jogi hanyatlását megállító stratégia volt.

A szerző a Magyar Párt szervezését felölelő időszak kapcsán arra is rámutat, hogy a magyarság politikai megszervezésének alapjait végül nem a hagyományos, 1918 előtti elit tagjai, az *Extra hungariam non est vita* szellemében élők és politizálók, az azt megkövetelők és ebből a szempontból az anyaország támogatását is maguk mögött tudók, hanem az általuk éppen lenézett, sőt megvetett polgári radikális múlttal, liberális, zsidó és októbrista gyökerekkel rendelkezők rakták le.

A dolgozat utolsó, negyedik fejezete három alfejezetből áll. A szerző először a párt alakulást követő időszak vonatkozásában az 1923-as választásokkal kapcsolatban vizsgálja a Magyar Párt történetét. Végig követi a Radikális Párt és a Magyar Párt között a választási együttműködést célzó tárgyalásokat, megvizsgálja a kulisszák mögött zajló eseményeket, illetve az ezzel összefüggésben lévő döntések mozgatórugóit.

Megítélése szerint a magyarság politika vezetői helyesen ismerték fel, hogy a belső politikai erőviszonyok konstellációjában az egyetlen lehetséges alternatívát a Radikális Párttal való kooperáció jelenthette. A Magyar Párt az együttműködéstől a magyar oktatási rendszert ért támadások leállítását és a választójog megadását várta. Már a tárgyalások elején szembesülni kellett azzal, hogy az iskolaügy tekintetében nem várható érdemi előrelépés, a kooperációval a legjobb esetben csak a magyarság választójogának biztosítást lehetett elérni. A bizánci politizálási stílussal ekkor még csak ismerkedő magyar politikusoknak aránylag hosszú időben telt, míg naivitásukat levetkőzve kénytelenek voltak ráeszmélni, hogy Belgrádban nemhogy nem egyenrangú félként tekintettek rájuk, hanem egyenesen bizalmatlanul, s a radikálisok

végeredményben nem kívánták a magyarságot legitim képviselőhez juttatni, alapvetően továbbra is a magyarság politikai szervezetének a legyűrésében, bedarálásában voltak érdekeltek, a választójog megadását pedig kizárólag ott fontolgatták, ahol a magyarság a paktum értelmében vállalta, hogy önálló képviselőt nem indítva a kormánypártot támogatja. Ez a konstelláció tehát már a kezdetekben magában hordozta a sikertelenséget és a kudarcot, az ebből kibontakozó közéleti vita a Hírlap és a Bácsmegyei Napló hasábjain – melyet a szerző részleteiben tárgyal -- alapvetően a tehetetlenségből és az elkeseredettségéből fakadó felismerése volt mindennek.

A belpolitikai események nyomán követése után a szerző a kor erőszakhullámának az ismertetésére fókuszált. Bemutatja az események egyik főszereplőjét az 1922. január 25-én a dalmáciai Splitben eredetileg Jugoszláv Haladó Nacionalista Ifjúság néven megalapított ORJUNA (Organizacija Jugoslavenskih Nacionalista – Jugoszláv Nacionalisták Szövetsége) mozgalmat, amelynek névváltoztatására 1922 májusában került sor, amikor a meghozott új státútum értelmében az Orjuna már nem csak az ifjúságot tömörítette.

Az ORJUNA megalapítói a Demokrata Párt harci szárnyából és közvetlenül Svetozar Pribičević hívei közül kerültek ki. A félkatonai szervezet a kezdeti időszakban az olasz területi igények miatt nagy támogatottsággal bírt Dalmáciában is. Az Orjuna első elnöke Marko Nani volt, de az Orjuna szerepe igazán 1922 februárja után nőtt meg, amikor Mirko Korolija (1886-1934) horvát költő veszi át a vezetését. A dalmáciai olasz fenyegetettségen túl az Orjuna létrehozásához hozzájárult a Jugoszláv Államvédelemről szóló rendeletnek, az ún. Obznana-nak 1920-ban történt meghozatala, amely betiltotta a Jugoszláv Kommunista Párt működését. Az Orjuna-t azzal a céllal hozták létre, hogy védelmezze az államot a kommunizmustól, a széparatizmustól és az irredentizmustól.

Mint a Demokrata Párt félkatonai szervezete, a jugoszláv unitarizmus feltétlen híve volt. Sok tekintetben a fasiszta szervezetek jellegzetességét hordozta magán, együttműködött a kor csetnik szervezeteivel, valamint a militáris Narodna Odbrana (Nép Védelem) szervezettel. Ideológiájának fókuszában az integrált jugoszlavizmus állt. Ezen ideológia szerint a három néptörzs (a szerb, a horvát és a szlovén) alkotják az egységes jugoszláv nemzetet, s minden eszközzel ki kell küszöbölni a köztük lévő különbségeket, illetve mindent meg kell tenni, hogy „kiirtsák *a társadalomból mindazon elemeket, akik fékezik az állami létezést és a nemzeti egységet*”. Az Orjuna

megalakulásától a terror eszközt alkalmazta a másként gondolkodókkal szemben. Tagjait tizedekbe szervezték, akik az ország egész területén fegyveres támadásokat intéztek a rendszer vélt, vagy valós ellenfelei ellen. A magyar és a német kisebbség elleni támadásokon túl mindennaposak a Horvát Nacionalista Ifjúsággal (Hrvatska Nacionalna Omladina – HANAO) való csatározásaik.

Az ORJUNA vajdasági működését és terrorját Dobroslav Jevđević irányította, s leginkább Zentát, Szabadkát és Újvidéket sújtotta. A szerző megítélése szerint az erőszakos kilengéseket követő – az utókor számára bármennyire is erőtlennek tűnő – kormányzati reakciók azonban arra is rámutatnak, hogy Belgrád egy idő után, mikor már nem volt ráhatása a dolgokra menetére, nemtetszéssel kezdte szemlélni az Orjuna tevékenységét, azonban konkrét lépéseket végül nem tett az erőszak megfékezésére.

A szerző az ORJUNA akcióinak bemutatásán túl ismerteti a helyi hatalom képviselői által elkövetett önkényeskedéseket, illetve a német kisebbség elleni terrort is leírja, s akárcsak 1922 vonatkozásában, 1923-mal kapcsolatban is összefoglalja a kémpereket, illetve kimutatja, az 1923-ra vonatkozó államellenes bűncselekmény, hazaárulás, kémkedés, az alkotmányos berendezkedés megdöntésére tett kísérlet és egyéb politikai bűncselekmények elleni vádpontok számát is.

A dolgozat utolsó fejezete a Magyar Pártnak a választások ignorálását követő határozatának időszakát dolgozza fel. A szerző e fejezetben hangsúlyosan keresi a választ arra, hogy miért maradt el a kisebbségek – elsősorban a magyarok és a németek közötti politikai együttműködés.

A magyar-német együttműködésre a magyarokat érő irredenta vádak mellett kedvezőtlenül hatott a németeknek a magyar impérium alatti elmagyarosodása is. A németeknél már csak a számarányok, a saját kultúra, a nemzeti tudat miatt sem generálódhatott olyan vita, mint a zsidóságnál, így a németek a kezdetektől saját nemzetiségük megvallásának és felvállalásának az álláspontjára helyezkedtek. Az új államban, ahol a politikai erők – a kommunista pártot leszámítva – kizárólag egy-egy nemzet érdekérvényesítése mentén szerveződtek, a Német Pártnak éppen az egyik elemi, stratégiai célja és érdeke volt az elmagyarosodás megállítása, az asszimiláltaknak a németiségbe történő visszatérítése. Mindezt egy magyar-német kooperáció vélhetőleg károsan befolyásolta volna. Az érdekek ellentéte végül a németek és a magyarok távolodásához és elkülönüléséhez vezetett. Ettől függetlenül, a német osztályokat ugyanúgy bezárták, a fizikai erőszak és a megfélemlítés, a felülről irányított állami asszimilációs folyamatok egésze őket is ugyanúgy sújtotta

mint a magyarokat és a zsidókat.

Kutatásait a szerző azzal a kérdéssel zárta, hogy az 1923-as választási fiaskó után a magyar anyanyelv közössége vajon elég erős volt-e ahhoz, hogy ledöntse a születés, a vagyon, az elhelyezkedés, a társadalmi különbségek korlátait. Meglátása szerint erre a kérdésre negatív választ kell megfogalmazni, mivel az osztálykülönbségek egy-egy mikroközösségeken belül kimutathatóan nagyobb feszítőerővel bírtak, mint amilyen összetartó erőt feltételezett a kultúrközösség meglétének a ténye. Mindazonáltal, megítélése szerint talán még most – kilenc évtized elteltével -- is túlságosan korai, s túlságosan dogmatikus lenne a kérdés felett vitatkozni egy olyan időszak vonatkozásában, amikor a magyar iskolákat tömegesen zárták be, a magyar nyelv a közhivatalokban néma volt, s a magyar tömegek politikai jogaikból vagy kizárattak, vagy ellehetetlenítettek. Mindenesetre, 1923-ra már voltak, s nem is kis számban olyanok, akiknek nemzettudatát közömbössé hűtötték le a megfélemlítések, fenyegetések, balsikerek, vagy az egyéni kényelem szempontjai. Az asszimiláció és a beolvadás első jelei, az ember alkalmazkodási képessége révén, ha nyelvi értelemben még nem is, de gondolkodásban és a cselekedetek tekintetében hihetetlenül gyorsan megjelentek.